

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԱՆՏԻՊ ՄԻՏԱՂ

Նոյնպէս ուշադրաւ է որ տաղարան Դան-
իէլը ժամանակի քաղաքական դէպքերին լա-
ւատեղեակ լինելով նկարագրել է պատմա-
դիտութեան Դամար Հետաքրքրական ման-
րամանութիւններ: Անա թէ ինչու պօժմը
պատմական գրականութեան ընդհանրա-
ցումներով, իր արծարծած Հարցերով եւ
ժամանակի անցքերի պատկերաւոր նկա-
րագրութիւններով Հայ պատմագրութեան
մէջ ունի իր կարեւոր տեղը եւ որք պատկերի
այստեղ ձեռագիր տաղարանից առաջ ենք
բերում:

Ո՛վ դուք Հայեր, լաւ միտ առէ՛ք,
Հայաց գաղթը ինչպէս էլաւ,
Գրուածքիս դուք միտք դրէ՛ք,
Ճիշտն է, որ ամբողջ էլաւ:

Շահ Արապ՝ Պարսից արքան,
Բալոր երկրին կը սփռէր մահ,
Ժողովրդիս սարսափ էր ու տհ,
Դեպ Հայաստան ռաքի էլաւ:

Պարսկաստանից մեծ բանակով,
Սուր եւ զէնով ու դամակով,
Գշի Հայեր մեծ քանակով,
Դեպ Հայաստան շուտով էլաւ:

Մեծ գոչումով ճանկաւ էլաւ,
Որ անունը աշխարհ էլաւ
Ու Հայերին ցաւը կալաւ,
Կասկածամէք մեծ՝ ողջիմ էլաւ:

Սեւ ու դուրման գործ էր գալիս,
Բայց Հայերն իմ(էին) մտքումս լալիս:
Ու գլխներին հող ին տալիս,
Թէ ինչ աստիկ թիփամ էլաւ:

Այն թիփամին ի՞նչ անէին,
Կարծես կապուած ու գնդէին ին.
Պարտաւոր ին ձայն չիամէին,
Զկէր միջոց դարանից լաւ:

Հանգիստ ու խեղճ լուս ին կացել,
Տան դռները ողջին բացել,
Ինչ որ կ'ուզեն կարող են վերցնել,
Ողջ Հայերի խորհուրդն էլաւ:

Խորհուրդն այդ չէր Շահ Արապից
Որ կողոպտեն կահկարասից.
Կը հեռվացնէր այդ վրտից,
Կողոպտելու վրտ չէլաւ:

Խօսում է Շահ Արապը

«Նա խնդրում եմ ձեր Հայերից,
Պատիկներին ու ծերերից,
Ազնվատոհմ մեծ ցեղերից,
Կ'ուզեմ խօսել, խօսքը էլաւ:

Կլիազօրեմ ձեր ամէնին
Ձեզ հետ, ձեր հետ խիզանին.
Ինչ կամենքն է, էնց էն անին,
Հագար անգամ էստեղից լաւ:

Ձմտածէ՛ք, որ գերի է՛ք,
Իշխանութիւնից քերի է՛ք.
Ազատ, առողջ կեանք կը կրէ՛ք,
Շատ քրքա՛րիկ, ուրախ ու լաւ:

Օտար մէկը բան չի տսի,
Երբէ՛ք ձեզի չի վնասի,
Թէ որ մէկը մի բան կ'առի,
Դրա մտաւան վնիւն էլաւ:

Հայ իշխաններ իշխան մնան,
Իշխանութեան ճաւրէն գնան,
Քաղաքացիք քաղաք մնան,
Ազատ կեանքով, ազատ ու լաւ:

Հոգեւորներ ինչ տնօրին ին,
Կը կատարեն ըստ օրէնքի՛ն,
Գործ եւ չունեն ձեր կրօնքին
Կը յարգեն ձեր կրօնը լաւ:

Եկեղեցիներ կը հաստատեն,
Պարսկերէններ կը խրատեն.
Կրօնը ամուր կը հաստատեն,
Դեռ այժմեանից հաստատ ու լաւ:

Որքան գետին դուք կ'ամենա՛ք,
Ինձոնց ձրի ողջ կ'ունենանք.
Շինէ՛ք տներ ինչքան կարա՛ք,
Հայաստանից աւել ու լաւ:

Մայրաքաղաքս է Սփահան,
Փափաքողներ, որ ինձ հետ գան.

Լաւ գետին աւ պտտակամ,
Պտուղներով առատ ու լաւ :

Կը կատարեմ, ինչ որ ուզէ՛ք,
Լինէ՛ք ուրախ, երբէ՛ք չչուզվէ՛ք,
Էմբանը, որ ի՛նչ հետ դուզվէ՛ք,
Ձեզ բաւական էմք էտէ լաւ :

Ես կ'ուզեմ դուք աշխատէ՛ք,
Ժողովրդիս միշտ յարատէ՛ք,
Միրէ՛ք միմեանց. իրար չատէ՛ք,
Ճշմարտապէս ինչ եղբայր լաւ :

Վաճառականութեանը հմուտ,
Ճշմարտեւ է՛ք, չէ՛ք խօսալ սուտ.
Ինչ որ կամի՛ք, կը տարվէ՛ք շուտ,
Գործերի մէջ ձեք անուրը լաւ :

Կ'ուզեմ, որ դուք Պարկաստան գա՛ք.
Պարսկներին դուք յարատ տա՛ք.
Այդ գործերին կրէ՛ք վատտակ,
Սովորեցրէ՛ք արուեստներ լաւ :

Նոյնպէս վաճառականները,
Յայտնի եմ իրենց գործերը.
Պտտիկներին միմչու ծերը
Տարածուել է անուրները լաւ :

Հայն է համեստ ու ճշակով,
Ընթաճում է լաւ, չատաճով.
Շատ եռանդ ու շատ փափա՛հով,
Գործնիրին շատ վարժ եմ լաւ :

Սովորեցրէ՛ք ժողովրդին
Աչքիս լոյսն է՛ք ու իմ որդին.
Այս տաճմեքս ամէն գործ եմ,
Կը պարտաւորեմ քանի որդին լաւ :

Ամէն բաների մէջ է՛ք վարպետ.
Լաւ շինարար, հարտաբաւախ,
Չկայ խօսքիս սխալ մի կէտ,
Տանում եմ ձեզ, տարվեց՛է՛ք լաւ :

Վանքեր ուզէ՛ք կը պատրաստեմ,
Քաղաք, գիւղեր կը հաստատեմ.
Ռանցածներին կը համեմատեմ,
Ներկայ ունեցածներինգդ լաւ :

Թէ ուզեմա՛ք էջմիածին,
Հեմքից կը բաճում, Սփանեմ կը բե-

Չկաւածի՛ք բուրդովին, [բրմ.
Կը պատրաստեմ միանից լաւ :

Թող կաքաղկոս այնտեղ բազմի,
Կը տամ հրաման, որպէս շան մի.
Ո՛չ մի տեղ էլ չմնան Հայ մի,
Վազելով գան, Թէ Սփանեմ է լաւ :

Կը տամ վանքին գիւղեր մուէք,
Կը տամ քառասն գիւղեր մուէք» :
Միրան էր գաշում շատ տառել,
Թուում արտանց ողջ գիւղերը լաւ :

«Օտմանում ձեզ գրկել է,
Միտքը ուղիղ ձեզ խփել է.
Պատառի ձեզ, վայրի գէլ է,
Մի որս է՛ք դուք անուր լաւ :

Կ'ուզէ ձեզի համով-համով,
Վերէն խմի գինը ծակէ շամով,
Այս աշխարհում ովս է ով,
Ով որ ինչպէս արաւ, էլաւ :

Այս խօսքերս, որ ձեզ ասի,
Ճիշտն եմ ասում, չեմ վնասի.
Սիրտս տխուր ձեզ կ'սխառսի,
Հայտատարը իրեմ մաս էլաւ :

Հիմա բեզեր, աղալարներ,
Մէլիկներ, քեպանքարներ.
Ժողովրդներ ու պարոններ
Տուէ՛ք պատասխան, խօսքն էլաւ :

Կարաղիկոս, երկուպոս,
Որ բազմած է՛ք իմ կողքիս հոս,
Ողջ ամենգէ է՛ք իմ աչքի լոյս,
Ունէ՛ք ժամանակ, մտածէ՛ք լաւ :

Կը տամ ձեզի ես ժամանակ,
Խորհրդակցէ՛ք, միմ օր մնա՛ք.
Այժմը հեռանում եմ, բարեւ ժմա՛ք
Ու իր բազմած գանից էլաւ :

Ընդհանրացան բուրք մեծեր,
Ու խորհրդով բարք մտածան.
Ասի՛ր միմեանց, «Մի՛ք կապածել,
Ասածները բարի էր, լաւ :

Թէ որ ճիշտը խօսքին կենայ,
Ասածները շատ լաւ բան ա. 7

Թե ուղիղը մա ընթացայ,
Էս մեր կեանքէն էն կեանքն է լաւ»:

Խօսաց մէկ մեծ իր հերթին,
«Ի՞նչ ենք կարողանել Շահին,
Ով չլսի, կաշին կը փրթին».
Նրաք ասին. «Խօսք է լաւ,

Պարտաւոր ենք մեծ լսելու,
Համապարհը մէկըն քայլելու,
Պարսկաստան ենք գալու,
Թե՛ վատ, թե՛ լաւ, ինչ որ էլաւ»:

Նորէն խօսեց մի ծեր մէլիք.
«Այս է ձեր գործն անկիւք.
Մի թուրք առէք, վրէն կնիք,
Մի ապացոյց ձեռքներէս էլաւ»:

Իշխանները կը վախճային,
Հիշտ խօսքի մէջ նորանք կային.
Որոշ մասը ցաւով լային,
Թէ այս ինչ բան էր, որ մեզ եղաւ:

Շահ Արքայը աշխարհակալ,
Հարստութեան չի ակնկալ.
Թէեւ մեծ է ու բռնակալ,
Բնութիւնը հեզ է ու լաւ:

Եզան ամէն միայնորհուրդ,
Մեզ նեղացնեն տանիկ ու ֆիւրդ.
Զգվելի են այդ ժողովուրդ,
Հեռվանայն մեզ լաւ եղաւ:

Բայց թուրք կ'առնենք Շահ Արքայից,
Որ՝ չգառնայ իր ասածից.
Կը միամտենք այդ կտակածից,
Կ'անենք ինչ որ հրամամ էլաւ:

Բայց իշխաններս իշխան մնանք,
Ինչ երկրի մէջ էլ գտանք.
Կը ծառայենք, ինչ որ կարանք,
Միքով, յօծար, մաքուր ու լաւ:

Պարսկաստանում ինչ տեղ լաւ է,
Տեղ կ'որոշենք, որ մեզ քաւ է.
Թէ պանդուխտ ենք, մեզ մեծ ցաւ է,
Որ Հայաստան մեզն էլաւ»:

Կրօնաւորները հոգեւոր
Էին քշուաւ ու շատ մուրթ.

Հաւաքուել իմ ազը բոլոր,
Թէ կրօնը մեզն էլաւ:

Հարսնատ ին, թէ ինչ տնէին,
Որսուած ննդուկի նման էին,
Զկար մի տեղ որ ձայնէին,
Թէ մեր երկիր մեզն էլաւ:

Ալեկոծեալ մի մաւ էին,
Ժողովրդով կը ցաւէին.
Անկոչ գորքեր կ'արշաւէին,
Որ Հայերին մեծ ցաւ էլաւ:

Մեծածաղով իշխաններով
Եկան կայան մեծ շահի քով
Ասին. «Կգանք պայմաններով
Որ խօսացիր անցեալ օրն լաւ»:

Իր խօսքերը Շահ Արքաւ յարգեց,
Ու պայմանները մի լաւ գրեց.
Ստորագրեց, միշտով դրեց.
«Դե՛, ստացէ՛ք իմ թուրքը լաւ»:

Երբ թուրքը Հայերն ստացան,
Թագաւորից շատ գոհացան.
Դեպ Պարսկաստան պատրաստուեցան,
Վաղը Հայոց գնալն էլաւ:

Պատուեց Շահ Արքաւ Հայերին,
Որ զմարիտ խօսքի տէր ին.
Ասաց. «Կը հասնէ՛ք ձեր մուկերին»:
Եզաւ Շահ Արքաւ ուրախ ու լաւ:

Պայամաթուրքն էր ձեռքներին,
Էլ հիւսն երկիւղ չունէին.
Ներկայ իրենց ունեցածներին
Վերցնեն հետները, հրամամ էլաւ:

Հրամամ եղաւ. «Տեղից չուէ՛ք,
Մտնը բաներ ձեռք մի՛ տուէ՛ք.
Նեղութիւնը մեծ մի՛ կրէ՛ք,
Հայդէ՛ ելէ՛ք», ելէ՛քն էլաւ:

Հէյուան-աշխար մեծ հօտերով,
Բարձած տեղերն իշխումով.
Կը քշեն թե՛ ցեղիկ, թե՛ գիշերով,
Կարաւանը ճամփայ իլաւ:

Գիւղերը դատարկում իմ
Ուշի ուշով ակնարկումսին.

Նրանք, որ ծոյլ իմ, քակում իմ.
«Շուտով ելե՛ք», հրամանն էլաւ:

Երբ կը դատարկին այն գեղերը,
կրակ ու մուխ էր այն տեղերը.
Ծառ ու տունն մինչ շիւղերը,
Մուխ եւ կրակ երկինք էլաւ:

Դիտմամբ այդպէս կ'անէին,
Որ էլ տեղիցը յոյս չունենային.
Ու տները վերան կ'աննէին,
Այդպէս ցաւալի աւերն էլաւ:

Հարիւր հազար ընտանիք ին,
Շուրջն ին առել գաւակներին.
Կով ու տաւար, ոչխար, մաքին.
Երկիր փռուց դումամ էլաւ:

Աւերներն էին կանչում,
Կով ու ոչխարներ բառանում,
Մէրը մանուկը չէր ճանանում,
Այդպէս մի վառ գուլմը էլաւ:

Կային խեղճեր, կային մալէփ,
Զայն ին տալիս. «Առաջ փալէփ,
Էլ այտտեղից չակնկալէ՛ք»
Պարսկաց գորքի ձայնը էլաւ:

Մալէփները ազատօրէն,
Թէ՛ փող ունին քէ՛ ե՛ւ ցորեն.
Բայց ազատների ցաւն խոր են,
Ետններին փռն էլաւ:

Եօթը գոր ու եօթը գիշեր
Կը ցատկէին, ինչպէս զշեր.
Ուտներն էր կշտուէր փշեր,
Անտէրների ձայնն էլաւ:

Ղօչազները գնացել ին,
Անտէրները մնացել ին.
Թէ՛ եւ ինչքան էլ լացել ին,
Էլ խղճալու մի բան չէլաւ:

Զկար գիւղ մի մուխ չունէմար,
Թէ՛ մուխն էր, քէ՛ կրակը վառ.
Թէ՛ բաղ լինէր, քէ՛ տունն, քէ՛ ծառ
Մուխ եւ փռնի միտքն էլաւ:

Երբ ժողովրդին տեղից պակց,
Էլ ոչ ոքի չլսնայեց.

Ետններին ուժով չափեց.
«Առաջ անցե՛ք», չռռ մը էլաւ:

Օսմանումն է, իմացել է,
Ետններից ոչոք բացել է.
Կռուի պատրաստ կացել է,
Թէ այս գաղթը երբեք չէլաւ:

Ուժով կ'ուզեն հային խլեն,
Որ չտանեն իրենց ձուկն.
Բայց ժողովուրդը աստուիկ քոյլ են,
Երկու կողմից հարուած էլաւ:

Երկու բանակ էին կռում
Ու ժողովրդին առաջ էլում.
Անտանելի կեանք ին կռում,
Շատ-շատերի մահեր էլաւ:

Քեանկամքար ու մէլիքները,
Գնացել ին, չէին հետները.
Որ չիր տեսնի յետները,
Այս քիփանը խեղճերին էլաւ:

Առաջի կարաւանը լաւ էր անցել,
Որ Արագին չին մնացել.
Մին տառն հազար ին գնացել,
Դրանցը շատ լաւ էլաւ:

Մնացեալներ կռուի մէջեն,
Երեխաներով կը երկնչեն,
Պատերազմի փողը կը ինչեն,
Անճարների խոր ցաւ էլաւ:

Երբ օսմանումն ուժ վեր առաւ,
Էր պապական կռուի ծարաւ.
Ժողովրդից մի մաս առաւ,
Գաղթականներ կիտաւ էլաւ:

Հալածում ին ետններից,
Զրկում ին հաց ու ջրից.
«Քալէ՛ք շուտով այս երկրից»,
Կանչում անխիղճ հալածանք էլաւ:

Կանչելով որ ընկնում ին,
Նիզակը փորին մեկնում ին.
Յզի կանանց փոր բռնում ին,
Նորամանկաց գաղութ էլաւ:

Երեխաներ միգակի տղտին,
Ու աստամներով կը կռտին,

Վա՛յ նարանց, որ շարքից ետ ին,
Արիւնք հաղերին ցել էլաւ:

Ուզում իմ շատով հասնեմ առաջ,
Դրա համար ահապարում իմ վազ.
Արդէն ժողովուրդն էր հասեհաս,
Որ վայ աւ ցիշը էնտեղ էլաւ:

Հանապարհ չկայ անցնելու,
«Հերթը բոնը չէ գնալու».
Բաւական ին սմայալու»,
Արագը հակառակ էլաւ:

Շահ Աբբասն երբոր մայեց,
Ոգեւորութե քարձը վայեց.
Հշմարիտ, աւղիղ վկայեց.
«Արարմունքս աւղիղ չէլաւ,

Բայց մարտեատ եմ, ինչ ահեմ,
Լոզ գիտցողներին հրաման կ'անէմ,
Լոզ տալով այս կողմը անցնեն»,
Շահ Աբբասէն հրաման էլաւ:

Հայ պաշտօնեաներ ընտանիքով
Անց ին կացել գետը ջնորհքով.
Հագարանիմ կային ստափով,
Դրանց լատերն քաժիմ չկաւ:

Անց ին կացել քաժի հագար,
Մնացեալներին էր սատարիկ ագար.
Խոնուել ին, ինչպէս հագար,
Որ լողանալով գնալն եղաւ:

Ողջ բանակն էր անցնում լատով,
Հեշտ չէր անցնել նարանց մօտով.
Զօռ ին տալիս անցնել շատով,
Թափուեմ գետը, միջոցն էլաւ:

Արագն էր ուրբ-մուրբ,
Ներս քափուեցին հայեր բուրբ,
Շատ ընկնաւած գլխները կոր,
Մրցումները ջրին էլաւ:

Որովհետեւ հրաման էր,
Որ խեղճերին բռնի տանէր,
Բայց այդ խորհուրդ անպիտան էր,
Որ այդ վնիւն աւղիղ չէլաւ:

Գիւղեր, քաղաք կրակել ին,
Յոյսները լաւ փակել ին:

Սկեզեցիք ողջ քակել ին,
Վերադառնալ յայսեր չէլաւ:

Անյոյս ին, ողջ կը քափուին ջուր,
Դրանք ջրում, տները հուր.
Իրուր գրկուած եղբայր աւ քուր,
Հեղձը վաղներ շատերը էլաւ:

Ուժով, գոռով գետ կ'անէին,
Թէ ինչ կը լինէին, չտառածէին.
Մայր աւ գաւակի կը կօծէին,
Որ դաժան ջրին քաժիմ էլաւ:

Արագը կլանեց շատերին,
Գերի արեց ալիքներին.
Խեղճ Հայերին, որ անտէր ին,
Անտէրներին այդպէս էլաւ:

Կամաց նետելով մի ճար չկաւ,
Է՛հ քան նետա՛ն, որ կամուրջ եղաւ.
Օսմանուսն նոր հետքը քողաւ,
Հայոց դիակով սէլափ էլաւ:

Որտեղ ճայէիք հայի դիակ էր,
Կուղէին մեռնել, անգնեք փակ էր.
Քանի որ վիճակները շատ վատ էր,
Էլ ասցրվել կ'ստիճ' չէ լաւ:

Արագն իրան պղտորել էր
Ու Հայերին ողջ խեղճել էր.
Դիակների մէջ մա կորել էր,
Շատ խեղճերի հորշտակ էլաւ:

Կը հարցնենք. «Չափառացի՞ր,
Շատ շատերին դու հեղձուցիր,
Քո յատակում դու կորսեցիր,
Ինչ վատ բաներ քեզի՞նք էլաւ»:

Էլ ես քեզի չատեմ, Արա՛գ,
Պարսիկ, օսման էին քարազ,
Վնաս չունի, բռն էր տնագ,
Մեր դարձերը ճարճեմ էլաւ:

Առաջվանից հրաման ունին,
Իրենց հարստութիւն վերնին.
Ուր որ գնան հետները տանին
Ողջ ամէնը ձեռքներից էլաւ:

Անասունները բռնալով,
Տափաստանները՝ ման գալով,

ինչպէս իրանց տէրն ին լալով,
Այդպէս ցվուր մի եօտ էլաւ:

Ինչ որ տէրերն էին եղել,
Իրանց տաւար մոյն ին եղել.
Յվրվել ին, գիծ ին եղել,
Տանիկ ու քիւրդ տէրը եղաւ:

Պատմեմ եիմիկ ի՛նչքան անցան,
Ինչքան մեռան, ինչքան լացան.
Մինչեւ նորանց թիւն իմացան,
Պարսից սաեման հաշիւ էլաւ:

Արագ գետից հեռացած ին
Թշնամիներից անցած ին.
Թէ՛ խեղդուած, թէ՛ կոտորուած ին,
Շահ Արքայից հրաման էլաւ:

«Տեսէ՛ք ի՛նչքան է թիւր Հայոց,
Ինձի տուէ՛ք շուտ ապացոյց».
Հուրի երեսուն հազար հասոյց.
Թէ թիւ հայոց էսքան էլաւ,

Շահ Արքաւ գառ գարմացաւ:
Որ այդ հաշիւն իմացաւ.
Երեսուն հազար երբ հասկացաւ,
Թէ միացեալն ո՛րտեղ ելաւ:

«Տէ՛ր իմ արքայ, ի՛նչպէս էլաւ,
Թափում ին գետը, ինչպէս սէլաւ.
Դիակները կումուրջ էլաւ,
Պարսկաց քաժին էսքան էլաւ:

Մի մասն էլ տանիկն առաւ,
Մահասփոխ արմի ծարաւ.
Քոյեց կրկին, թա յետ տարաւ,
Տասն հազար ավել չէլաւ:

Այժմեան թիւն է երեսուն հազար,
Նպատակիդ լաւ դու չհասար.

Առաջ անցնելը շատ վազար,
Գետը մեզի պատմաւ էլաւ:

Գիտե՛ս, տէ՛ր իմ, ինչքան խեղդուե-
Գետն ամբողջ դիակ լցին. [ցին
Դիակների վրայով այս կազմը անցին,
Ու խղճացող սրանց չէլաւ»:

Էլ ինչ անէր Շահ Արքասը,
Երեսուն հազար էր վնասը.
Որ խեղդվել էր այդ քանը,
Շահ Արքաս փոքր ինչ հոգոց էլաւ:

Քոյեց բերեց ողջ Սփահա՛ւ,
Այդ քաղաքին եղան հաւան.
Պատրաստեցին մեծ Նոր-Ջուլան,
Շինութիւնների սկիզբն էլաւ:

Պատրաստեցին եօթը մահլաւ,
Պարսիկներ կ'սսին՝ լաւ քահրաւ.(1)
Ամբողջ յատակ, սիւներ քար ա,
Ողջ ծառ ու տունկ Ջուլան էլաւ:

Քաղաքացիք քաղաք մնացին,
Գիւղայեցիք գիւղ գնացին.
Գիւղարէ՛ք լաւ ճարեցին,
Հողագործութիւնն ոտքի էլաւ:

Այս տաղը հարստացնում է Շահ Արքաս
Մեծի հրամանով Հայ Ժողովրդի բռնի տե-
ղահանութեանն ու դադիթին նուիրուած
պատմագրութեան դանձարանը:

Ընդդէմը եւ այն, որ տաղաբանի լեզ-
ուական, ոճական արուեստը եւ տաղի տա-
ռտխալները հրատարակում ենք նոյնու-
թեամբ, պահպանելով ձեռագիր տաղաբա-
նում ընդօրինակուած ոտանւորի հարազա
տութիւնը:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԻԱՆ

Փետիկի (Իրան)
(Շար. 2 եւ վերջ)

(1) տեսակ